

Případ Světlana

Paní Světlana Janíčková, po níž byla organizace Světlana pojmenována. Její maminku Aloisii Doležalovou odsoudili za odbojovou činnost. Foto: Jan Vondryška

Zvláště během devadesátých let minulého století, po nástupu svobody, budily vzpomínky na skupinu Světlana značné emoce. Šlo o největší protikomunistickou odbojovou organizaci v bývalém Československu. Jako taková vzbuzovala úctu. Zároveň se v dobovém tisku objevovala jednoznačně formulovaná tvrzení, že skupina byla od počátku uměle vytvořená StB. Jak to bylo ve skutečnosti? Výstava *Případ Světlana: proměny obrazu třetího odboje* ukazuje, že jednoduchá odpověď neexistuje a na mnohé otázky hledáme odpovědi dodnes.

Výstava byla zahájena 26. září 2017. K vidění bude až do 15. března příštího roku ve Valašském muzeu v přírodě v Rožnově pod Radhoštěm. Místo není vybráno náhodně. Právě na Valašsku měla odbojářská organizace svou základnu. Tvořili ji bývalí partyzáni z 1. československé brigády Jana Žižky, největší partyzánské skupiny působící na území Československa okupovaného nacisty. Mnozí z nich byli komunisté. Nástup diktatury KSČ po roce 1948 jim ale přinesl rozčarování. Jako bývalí bojovníci proti nacistům se cítili nedocení.

Měli mít přednostní právo na sociální zabezpečení, majetky po vyhnaných Němcích či funkce v úřadech. Zdálo se jim ale, že toto jejich právo si bez patřičných zásluh osobují jiní. Stát navíc zabavil majetek soukromého partyzánského družstva na výrobu folklorních předmětů. Nespokojenost

byla impulsem k novému odboji. Tentokrát proti komunistům. Než ale mohli odbojáři naplno rozvinout svou činnost, zlikvidovala je StB.

Návštěvník výstavy v rožnovském muzeu zjistí, jak nelehké je i s čím dál snazším přístupem k archivním materiálům určit, co z aktivit Světlany bylo řízeno skutečnými odbojáři a co tajnou policií. Je jisté, že StB do skupiny nasadila své lidi krátce po jejím vzniku. Podle všeho by však bylo přehnané tvrdit, že měla od počátku pod kontrolou celou skupinu a jako takovou ji řídila. Není vlastně ani jasné, do jaké míry se dá Světlana považovat za jednu organizaci a do jaké míry šlo spíše o několik na sobě nezávislých organizací, které pak byly během vyšetřování a soudního procesu účelově spojeny v jednu. Stejně tak se lze i ptát, do jaké míry byla řada odsouzených v procesu se Světlanou skutečnými odbojáři a do jaké míry se stali oběťmi honby tajné policie za co nejvyšším počtem dopadených.

Hledání definitivních odpovědí komplikuje i to, jak se pohled na Světlanu v průběhu desetiletí měnil. Propaganda padesátých let ji nepřekvapivě líčila jako pokus o „ozbrojený

Pohled do expozice

Foto: Jan Vondryška

puč“ senzačních rozměrů, kterému se ovšem podařilo díky bdělosti bezpečnostních orgánů zabránit. Případ byl však už od konce padesátých let prošetřován pro podezření z mučení při výsleších a manipulaci s protokoly. Řada odsouzených usilovala o reha-

bilitaci s tvrzením, že jim samým o odbojovou činnost nešlo a byli od počátku obětmi her tajné policie. V časech normalizace se o Světlaně spíše mlčelo, v devadesátých letech zase byla předmětem vyhrcovaných sporů. I to výstava přibližuje. Ná-

vštěvník si tak neodnese pocit, že definitivně ví, jak to tehdy vše bylo, ale přesvědčení, že rozkrývání naší nedávné historie vyžaduje vekou dávku trpělivosti, ochotu porovnávat dobové zdroje a samozřejmě vůli myslet.

Adam Šůra

O 11. sjezdu českých historiků

Ve dnech 13.-15. září 2017 se v Olomouci uskutečnil 11. sjezd českých historiků čili profesní setkání historiček a historiků České republiky. Sjezdy historiků u nás mají svébytnou tradici. První proběhl v roce 1937 v Praze, ten zatím poslední v roce 2011 v Ostravě. Určitá pravidelnost je patrná až od roku 1989, i tak se však konají jen jednou za čtyři až šest let. V českých poměrech jde o jedno z největších setkání humanitních vědců vůbec, ovšem ve srovnání s největší akcí tohoto druhu, jíž je bezpochyby Deutscher Historikertag, konající se jednou za dva roky obvykle za účasti tří tisícovek lidí, jde samozřejmě o podnik nepoměrně skromnější. Má ovšem svůj příběh. Zejména sjezdy v devadesátých letech, jako třeba ten v Hradci Králové z roku 1999, se zapsaly do historie legendárními střety o národní výklad našich dějin.

Čím zaujal letošní sjezd? Dorazilo na osm stovek účastníků, řada z nich ze zahraničí. Hlavní programovou sekci velkolepě zahájila slavná americká historička Lynn Hunt, která mluvila o nových výzvách historiografie v době, kdy už nestačí jen dekonstruovat staré pravdy, ale je třeba jasně formulovat hodnoty pro svobodný a přirozeně pluralitní svět. V mnoha otázkách, které jsou u nás zatím jen opatrně diskutovány, jako například jestli je možné etnické menšiny zahrnout do rozšířené národní identity, měla sympatické jasno: rozhodně ano, zněl její názor.

Kromě hlavní programové sekce se dění soustředilo do tzv. volných panelů. Probíhaly po celou dobu, současně jich bylo až osmnáct. Nevýhodou takto pojetého kongresu

je velký rozptyl. Může to vést k frustraci, protože člověku nutně mnoho zajímavého uteče. Horší ovšem je, že se takto tříští témata pro debatu. O většině jich diskutuje jen malá skupina zájemců, kteří se mnohdy už znají a rozumí si. K žádoucímu dialogu mezi těmi, kteří si nerozumí, a proto by si k sobě měli hledat cestu, pak dochází spíše zřídka.

Takto však dnes velká vědecká setkání probíhají, a platilo to i v Olomouci. Na druhou stranu – jakkoli je těžké tvrdit něco takového objektivně – jsem získal dojem, že letošní setkání historiků bylo velmi živé. Zprávy o tom, co se dělo v jednotlivých panelech, mezi nimiž účastníci během přestávek přecházeli, byly v naprosté většině pozitivní, často dokonce velmi pozitivní. Moje vlastní zkušenost to potvrzuje: všechny panely, které jsem navštívil, měly téma, v němž o něco šlo. Ani jednou jsem nenarazil na nudnou přehlídku už známého, kdy se něco předvádí jen z povinnosti nebo z potřeby se zviditelnit. Snad by z toho bylo možné – čistě hypoteticky – odvodit, že česká historiografie je pracovitá a v lecčems se posouvá.

Uznání si zaslouží kolegové z Olomouce za výborně zvládnutou organizaci. Nevyskytl se totiž žádný zádrhel, nikdo nebloudil a navzdory enormnímu množství akcí bylo snadné se zorientovat a být tam, kde člověk být chtěl (případně ho nasměroval někdo z velkého a viditelného množství vliďných dobrovolníků).

A o čem se například debatovalo? Velmi živý byl panel o nových výzvách výzkumu okupace „České země, nacionální socialismus, mo-

dernita“. V něm prezentované práce věnované podílu české společnosti na holocaustu nebo kolaboraci poněkud nabourávaly některé ustálené představy o nízké spolupráci českého obyvatelstva s nacistickou okupační správou. Z pohledu Ústavu pro studium totalitních režimů (ÚSTR) byly velmi zajímavé panely „Města za socialismu“ nebo „Cíle a hranice výchovy v dobách socialistické diktatury“ a v neposlední řadě „Mechanismy rozhodování a jednání mocenské elity KSČ“, jež přinesly nové pohledy na období komunismu. Stejně zajímavé byly debaty o prezentaci dějin ve veřejném prostoru, které se většinou točily okolo muzeí, ale pochopitelně v nich byl, tu a tam, předmětem debaty i samotný ÚSTR.

Ten se díky aktivní účasti patnácti jeho pracovníků v záplavě programu neztratil. Velmi aktivní Oddělení vzdělávání se v několika panelech věnovalo otázce, jak dnes pracovat s národní identitou ve škole, což vyvolalo živé debaty. Oddělení výzkumu komunismu připravilo velmi kladně hodnocený panel „Vývoj regionálních stranických elit a forem komunikace uvnitř KSČ v letech 1945–1956“. Mnozí další se účastnili otevřených panelů. Zároveň je potřeba dodat, že kolegové věnující se represivním aparátům, např. StB, se do programu nezapojili, a tak se toto ústřední téma ÚSTR na sjezdu neobjevilo. Do budoucna by bylo velmi dobré výzkum této oblasti předložit historické obci k široké reflexi a překonat tak zjevné oddálení, k němuž došlo patrně i samotným založením ÚSTR a soustředěním velké části odborníků na téma represivních aparátů do něj. Výzkum represe v ob-

dobí komunistické diktatury tím může jen získat.

Bude-li česká historiografie i do budoucna metodologicky otevřená, nebude-li se bát revize ustálených výkladových schémat, jistě zůstane takovou, jako letos v Olomouci – živým oborem. Bylo-li by však možné uvažo-

vat o tom, kam se posunout, můžeme si pomoci opětovným srovnáním se zmíněnými sjezdy v Německu. Ty totiž kromě odborné výměny mají zjevnou ambici zabývat se otázkami široce prožívanými v německém či evropském veřejném prostoru. Například hlavní téma setkání, které

se bude konat příští rok v Münsteru, zní „Rozpolcené společnosti“. Pro příští sjezd historiků v tom lze hledat inspiraci: téma vhodně reflektující aktuální výzkum i prožívané veřejné debaty jistě dokážou najít i české historičky a čeští historici.

Ondřej Matějka

Různé války v učebnicích dějepisu

Druhá světová válka patří k tématům, jimž se ve veřejném prostoru, v historiografii i ve školním vzdělávání věnuje velká pozornost. Stihnou ji odučit snad všichni učitelé dějepisu. V každém regionálním muzeu nalezneme pár exponátů, vitrín či panelů, které vyprávějí příběh války a protektorátu z lokální perspektivy. Po celém světě se točí stále nové a nové válečné filmy, v nichž se povětšinou opakuje známé scény a znovu přehrávají již vyprávěné příběhy. Pokud se někdo rozhodne, že válku ukáže jinak, stojí před obtížným úkolem. Tuto ambici měli tvůrci výstavy *Different Wars*¹, jež se zaměřila na zobrazení války v evropských učebnicích dějepisu. Náročný záměr se vydařil, nevelká putovní expozice a katalog v angličtině totiž válku ukazují skutečně neobvykle.²

Nezvyklý úhel pohledu souvisí se srovnávací perspektivou, na níž je celá výstava založena. Staví vedle sebe druhou světovou válku v českých, italských, litevských, německých, polských a ruských učebnicích dějepisu. Šíří záběru odpovídá i rozsáhlý tvůrčí tým, složený z institucí a odborníků z Británie, České republiky, Itálie, Litvy, Německa, Polska a Ruska. Z české strany se na přípravě podílel spolek Antikomplex, známý především díky úspěšné výstavě *Zmizelé Sudety*. Ukázky z čes-

kých učebnic vybírala a komentovala Terezie Vávrová.

Leckdo by asi předpokládal, že tak důkladně probádané téma jako druhá světová válka bude v učebnicích představeno jednotně. Historičky a historici válku přece důkladně zpracovali, ověřili klíčová fakta a shodli se na výkladech, jež širší společnosti osvětlují význam této globální historické události. Učebnice se však v zobrazení války až překvapivě liší. V roce 2012 sestavila skupina mladých badatelů antologii z amerických, britských, českých, francouzských, italských, japonských, německých, polských a ruských učebnic dějepisu s názvem *Formování historie*, jež ukázala, že ve výkladu války nepadne shoda ani na úrovni základních údajů.³ Učebnicové texty se často výrazně lišily i v určení celkového počtu obětí války, v kvantifikaci obětí konkrétních válečných katastrof (nálet na Drážďany, svržení atomové bomby na Hirošimu). *Different Wars* ukazují, že rozdíly existují i v dalších oblastech. Liší se způsoby vyprávění, perspektivy i pojmy, s jejichž pomocí konkrétní učebnice zprostředkují školní mládeži obraz druhé světové války.

Výstava představuje učebnicové obrazy války formou srovnání několika klíčových témat, jež hrají významnou roli v rámci jednotlivých národních verzí jejího širšího příběhu. Autorský

Výstava a brožura *Different Wars* srovnává výklad války v českých, německých, italských, litevských, polských a ruských učebnicích
Foto: Different Wars

tým sledoval, jakou pozornost věnují učebnice německo-sovětské smlouvě o neútočení z roku 1939. Jednotliví badatelé dále zkoumali, jak je v odpovídajícím národním kontextu zpracováno téma holocaustu, jak se vypráví o válečných obětech či o nuceném vysídlení a deportacích. Tvůrčí tým se na základě sond do nejrozšířenějších učebnic pokusil popsat specifický způsob vzpomínání na válku, který se

1 Viz <http://eu-russia-csf.org/en/home/projects/different-wars/exhibition-on-tour/> (citováno k 17. 9. 2017).

2 DE FLORIO, Giulia - WANCERZ-GLUZA, Alicja - LOMAKIN, Nikita - SMOLIJANINOVAITĚ, Kristina - VÁVROVÁ, Terezie - WOLFF, Gudrun: *Different Wars. National School Textbooks on WWII*. EU-Russia Civil Society Forum Secretariat, Vilnius 2017.

3 JIRKOVÁ, Klára - ČERMÁK, Aleš (eds.): *Formování historie. Interpretace dějin z pohledu různých států*. AVU, Praha 2012.

prostřednictvím učebnic jako oficiální politika paměti předává publiku. Ze srovnání vystupují překvapivě odlišné narativy války. Specifičnost národních perspektiv se odráží již ve vymezení jejího začátku. Zatímco v českých učebnicích válka začíná už mnichovskou dohodou, pro baltské státy až podepsáním paktu Molotov-Ribbentrop. Zatímco polské učebnice vypráví válku od přepadení státu 1. září 1939, ruský narativ velké vlastenecké války začíná až v roce 1941. Odlišná jsou i vyznění konce války. Rozdíly však jdou ještě dál a odrážejí se ve způsobu vyprávění. Ruské učebnice vykreslují heroický obraz národa, který se obětoval pro osvobození Evropy od nacismu. Polské učebnice sice stále zdůrazňují hrdinský odboj a zradu Spojenců, ale zároveň se dotýkají témat (pogrom v Jedwabném), jež otevírají prostor pro kritickou reflexi národních stereotypů.

Ilustrativně vystupují rozdíly v pojetí války v učebnicích ze srovnání holocaustu. Německá oficiální politika paměti je dle autorů výstavy založena na přijetí viny a odpovědnosti za holocaust, což se odráží i v učebnicích. Nepředává se zde uzavřený příběh, ale spíše problémové otázky. Učebnice se ptají, jak se to mohlo stát. Žáci jsou vedeni k tomu, aby kriticky a prostřednictvím různých perspektiv promýšleli příčiny holocaustu, aby přijali odpovědnost za budoucnost, v níž by se obdobná tragédie již nikdy neměla opakovat. Z italských učebnic vystupuje tendence distancovat se od holocaustu, jenž je prezentován jako dílo těch druhých – tedy nacistů. Přestože není součástí italského národního příběhu války, věnují mu učebnice prostor a pokouší se žákům odhalit jeho možné příčiny. Snaží se osvětlit, jak mohlo dojít k tomu, že se do deportací a vraždění Židů aktivně zapojili i „obyčejní lidé“. V ruských učebnicích je holocaust „rozpuštěn“ v širším narativu vlastenecké války, Židé jsou součástí oběti sovětského lidu, aniž by byli vyčleněni jako zvláštní skupina. Současné polské učebnice se věnují popisu holocaustu na několika stranách a zároveň se do-

Učebnice se v zobrazení války až překvapivě liší. Ve výkladu války nepanuje shoda ani na úrovni základních kvantitativních údajů. Foto: Different Wars

týkají otázek spojených s participací Poláků na „konečném řešení židovské otázky“. Oslabují tak dominanci tradičního heroického příběhu o boji proti nacistické a sovětské agresi. Za holocaust v Litvě nesou dle tamních učebnic odpovědnost nacisté. Otázka participace místních obyvatel je stále nezpracovaná. Specifický postoj k holocaustu souvisí s tím, že Sověti představují v litevském národním příběhu to větší historické zlo. Zatímco kolaboraci se sovětskou mocí učebnice odsuzují, participace na holocaustu a spolupráce s nacisty bývají popisovány neochotně až apologeticky.

Jak v tomto kontextu vyznívá přístup tvůrců českých učebnic? Podle Terezie Vávrové popisují nejrozšířenější učební texty holocaust jako cosi vnějšího, co se odehrálo „někde jinde“ a co s českými národními dějinami přímo nesouvisí (je to jiný příběh). Tragédie evropských Židů vyznívá jako dodatek k perzekuci a utrpení českého národa. Česká produkce tak z tohoto srovnání nevychází zrovna nejlépe, neboť inklinuje k reprodukci velkého národního vyprávění a nenabízí prostor pro kritické otázky.

Different Wars byly v České republice vystaveny zatím dvakrát. Jednou v rámci konference *Historie versus propaganda* (prosinec 2015), jež se zabývala vztahem k minulosti v současném Rusku, podruhé na půdě Filozofické fakulty UK v Praze (kvě-

ten 2016). Putovní expozice cestovala i po dalších zúčastněných státech. Pozitivní ohlas měla v Miláně a ve Štrasburku. Kontroverze provázely uvedení ruskojazyčné verze v Rusku – v Moskvě, Petrohradu, Novosibirsku, Krasnojarsku, Permu a Jekatěrinburgu. Státní média obvinila tvůrce výstavy z toho, že relativizují dějiny. Před sídlem moskevského Memorialu, kde byla expozice poprvé umístěna, dokonce proběhly protestní demonstrace vyvolané mediální kampaní proti *Different Wars*, jež otevírají prostor pro kritickou reflexi ruské státní politiky paměti. Je příznačné, že v Rusku byla zrušena konkurence na trhu učebnic dějepisu a znovu zavedena jedna závazná učebnice. Konečně i přípravy otevření výstavy v Evropském parlamentu v Bruselu provázely obavy z vyhocených protestů, a tak byla nakonec odvolána s tím, že se posune na pozdější dobu.

Different Wars jsou záslužným počinem, neboť prostřednictvím mnohdy zneklidňujících srovnání jednotlivých národních verzí války podněcují kritické otázky. Výstava ukazuje, nakolik kolektivně sdílené představy o historii souvisí s národní identitou. Učebnice jsou ideálním nástrojem pro takový průhled za kulisy národních vyprávění, protože nabízejí kanonickou verzi příběhu, mají přímý dopad na společnost a odrážejí oficiální politiku paměti. Při pohledu na různé podoby jedné války v evrop-

ských učebnicích ztrácí divák důvěru v jednu závaznou historickou pravdu a v jeden objektivní příběh zaručený historiky. Výstava sice může vzbuzovat neklid a nejistotu, ale zároveň provokuje k podnětným otázkám. Kdo byl zvyklý jen pasivně konzumovat

obrazy války, se nyní může ptát, neboť ve srovnání s ostatními verzemi vystupují specifika „našeho“ příběhu války. Nakolik právě česká perspektiva ovlivnila náš obraz druhé světové války? Co sdílené vyprávění vypovídá o české identitě? V čem se

právě příběh války podílí na našem kolektivním sebeobrazu? Jak důležité jsou tyto otázky v dnešním světě, dokládají podrážděné reakce na výstavu, jež nahlíží do zákulisí, kde se utvářejí příběhy o národní identitě.

Kamil Činátl

Zpráva o 27. ročníku semináře k česko-slovenským vztahům v Liberci

Ve dnech 16.–18. srpna 2017 se uskutečnil již 27. ročník libereckého semináře k česko-slovenským vztahům (Česko-slovenské vztahy, Slovensko-české vztahy), tradičního setkávání českých a slovenských historiků, pedagogů, archivářů, studentů a dalších zájemců o česko-slovenské dějiny. Pořadatelé byli hostitelská katedra historie Fakulty přírodovědně-humanitní a pedagogické Technické univerzity v Liberci (KHI FP TUL), Vzdělávací nadace Jana Husa a Ústav pro studium totalitních režimů (ÚSTR). Patronát měla Česko-slovenská komise historiků, na přípravě odborně spolupracoval Ústav pro soudobé dějiny Akademie věd ČR, v.v.i., Vojenský historický ústav Bratislava a Severočeské muzeum v Liberci. Patronát nad seminářem převzal též náměstek primátora statutárního města Liberec Ivan Langr.

V loňském roce byl v rámci libereckých seminářů ukončen pětiletý cyklus „Československo v letech 1945–1989“, pro ročníky konané v roce 2017 a 2018 bylo zvoleno téma „Protektorát Čechy a Morava, Slovenská republika, Říšská župa Sudety a další odtržená československá území v letech 1938/39–1945“. Cílem tohoto dvouletého cyklu je paralelně sledovat a porovnat vývoj v různých částech československého území od rozpadu společného státu v březnu 1939, resp. v případě území odtržených od Československa mnichovskou dohodou a vídeňskou arbitráží od podzimu 1938, až do skončení druhé světové války. Letošní ročník s podtitulem „Člověk a moc – politický vývoj a jeho dopad

na nálady a chování obyvatelstva“ si kladl za cíl v komparativní perspektivě sledovat politické systémy a politický vývoj v různých částech rozbitého Československa a jejich vnímání ze strany obyvatelstva. Následující 28. ročník se bude z této pohledu zabývat hospodářským a sociálním vývojem v daném období a jeho dopadem na obyvatelstvo a jeho nálady a chování.

Ve středu 16. srpna se uskutečnila exkurze po pietních místech v podhůří Jizerských hor, upomínajících na pobočky koncentračního tábora Gross-Rosen. Po návratu byl v Severočeském muzeu promítnut dokumentární film *Smrt si říká Tutter* o osudech nacistického zločince Wenera Tuttera, který velel brutálnímu zásahu v moravské obci Ploština, a jeho poválečné spolupráci s československou rozvědkou, následovala diskuse s autorem scénáře Luďkem Navarou. Středeční program ukončilo krátké setkání spojené s přípitkem v prostorách muzea.

Následující dva dny byly vyhrazeny vlastnímu odbornému jednání. Tak jako v předchozích letech byl čtvrtek věnován odborným historickým příspěvkům, pátek pak možnostem pedagogicko-didaktického a popularizačního využití sledovaného tématu a filmovému semináři. Po slavnostním zahájení ve čtvrtek ráno 17. srpna, které obstarali představitelé pořadatelských institucí, náměstek libereckého primátora Ivan Langr a slovenský velvyslanec v Praze Peter Weiss, se tradičně ujal slova Robert Kvaček z liberec-

ké katedry historie se svým osobně laděným úvodem, v němž se i na základě autopsie mj. zamýšlel nad významem kultury pro české obyvatelstvo v době německé okupace. Poté přednesl Jan Rychlík (rovněž z KHI FP TUL) základní komparativní příspěvek o politických systémech na území rozbitého Československa v letech 1938/39–1945 s důrazem na problematiku státního občanství jeho obyvatel. Jan Vajskebr z ÚSTR se zaměřil na reflexi nálad a postojů českého obyvatelstva Protektorátu Čechy a Morava ve zprávách německého bezpečnostního aparátu, Marek Syrný z Fakulty politických věd a mezinárodních vztahů Univerzity Mateja Bela v Banské Bystrici sledoval na základě bezpečnostních a jiných pramenů to samé u obyvatelstva tzv. slovenského státu.

Odpolední program byl vyhrazen čtyřem případovým studiím. Jan Němeček z Historického ústavu Akademie věd ČR se zabýval pohledem exilu na proměny chování obyvatelstva rozbitého Československa, německý historik Volker Mohn nacistickou kulturní politikou jako nástrojem ovlivňování nálad obyvatelstva v Protektorátu Čechy a Morava, David Hubený z Národního archivu atmosférou mezi obyvateli Podkarpatské Rusi a pracovník Vojenského historického ústavu Bratislava Igor Baka konfrontací slovenských vojáků na východní frontě s rasově-vyhlazovacím charakterem války. Program zpestřily dvě exkurze – účastníci měli na výběr mezi návštěvou liberecké radnice a tematickou prohlídkou

města nazvanou „Místa liberecké paměti“, kterou připravili studenti KHI FP TUL. Poté následovalo tradiční večerní posezení.

Dopoledne posledního dne bylo vyhrazeno didakticko-pedagogickému bloku. Jaroslav Pinkas (ÚSTR) přednesl referát „Politické dějiny druhé světové války jako didaktický problém“. Dalším bodem byly dva paralelně probíhající workshopy – první vedený Čeňkem Pýchou z ÚSTR seznámil účastníky s možnostmi využití vzdělávací multimediální aplikace tohoto ústavu „Obrazy války“, druhý vedený pracovníkem Muzea holocaustu v Seredi Matejem Beránkem se vzdělávacími aktivitami

této instituce. Následovaly referáty Ivy Vachkové z Muzea hlavního města Prahy o vědomostní soutěži Památníku Lidice „Lidice v 21. století“ a Jakuba Mičeva o projektech Vzdělávacího centra Památníku Slovenského národního povstání, v němž působí.

Celou akci ukončil filmový seminář, který zahájila Tereza Czesany Dvořáková z katedry filmových studií Filozofické fakulty Univerzity Karlovy (FF UK) příspěvkem o kinematografii v protektorátu a slovenském státu a boji za jejich národní autonomii. Petr Kopal z ÚSTR se věnoval působení nacistické propagandy prostřednictvím filmu. Petr Bednařík z Fakulty sociálních věd UK v Praze

sledoval obraz okupace v českém filmu po roce 1989 a Jan Bárta reprezentující FF UK se zabýval dvěma filmy ze šedesátých let režiséra Karla Kachyní a scenáristy Jana Procházky *Kočár do Vídně* a *Ať žije republika*, narušujícími v Československu do té doby tradiční obraz konce války.

Studie vycházející z vystoupení na letošním semináři (a na semináři konaném následující rok) se tak jako v předchozích letech stanou podkladem pro publikaci.¹ S přesným programem 28. ročníku, který proběhne ve dnech 22.–24. srpna 2018, budou zájemci seznámeni na www.cesko-slovenske-vztahy.cz.

Jaroslav Pažout

Minulost, muzea a dodnes živé konflikty

Varšavské muzeum historie polských Židů POLIN uspořádalo v polovině března 2017 konferenci *Museums and Their Publics at Sites of Conflicted History*. Atraktivitu akce s aktuálním tématem ještě zvyšovala prestiž muzea vyznamenaného mnoha cenami, z nichž poslední bylo ocenění Evropské muzeum roku 2016.

Téma konfliktní minulosti bylo definováno skrze různé typy konfliktů, které se odehrávají v současném světě. Jejich typologii podle fáze od konfliktů uzavřených, jakým je například německo-francouzský vztah, přes konflikty s rezidui (česko-německý vztah) po multidimenzionální konflikty, jakým je ten izraelsko-palestinský, nabídl účastníkům konference ve své přednášce Eyal Naveh. Nemluvilo se ovšem jen o mezinárodních konfliktech, ale také o sporech na úrovni komunit či mezi lišícími se interpretacemi národní

minulosti. Na mnohost konfliktů pak navazovala otázka role muzea v nich. Vzhledem k rozsáhlému programu

nebylo možné absolvovat všechna vystoupení, nicméně diskuse se často vracely k několika tématům.

Konference řešila otázku, jak společně promýšlet dějiny znesvářených národů

Foto: autor

1 Ze seminářů cyklu „Československo v letech 1945–1989“ dosud vyšly čtyři kolektivní monografie vydané katedrou historie Fakulty přírodovědně-humanitní a pedagogické Technické univerzity v Liberci a Ústavem pro studium totalitních režimů – PAŽOUT, Jaroslav (ed.): *Komunističtí intelektuálové a proměna jejich vztahu ke KSČ (1945–1989)*. ÚSTR – TUL, Praha 2013; TÝŽ (ed.): *Informační boj o Československo/v Československu (1945–1989)*. ÚSTR – TUL, Praha 2014; TÝŽ (ed.): *Každodenní život v Československu 1945/48–1989*. ÚSTR – TUL, Praha 2015 a LOZOVIUKOVÁ, Kateřina – PAŽOUT, Jaroslav (eds.): *Život na československých hranicích a jejich překračování v letech 1945–1989*. ÚSTR – TUL, Praha 2017. Publikace z loňského semináře věnovaného tzv. nechtěným spoluobčanům se připravuje.

Problematika postkolonialismu patřila k těm nejsilnějším. Byl mu věnován samostatný panel, ovšem příspěvky zaměřené na muzejní reflexi kolonialismu zaznívaly i v jiných panelech. Z pohledu odborníků na „vystavování minulosti“ se jako hlavní problém jeví zapojení původních obyvatel do procesu tvorby expozic či doprovodných programů a navrácení předmětů ze sbírek, které vznikly neetickým přístupem nezřídka spojeným se vznikem kolonií. Častou otázkou byly také odmítavé reakce veřejnosti na expozice revidující koloniální minulost. Ukázalo se, že podobné problémy řeší kolegové z Velké Británie, Kanady či Belgie. Tamní Královské muzeum střední Afriky vzbudilo v roce 2005 silnou kontroverzi, na kterou reagovalo expozicí *Paměť Konga*. Tato výstava revidovala dosavadní kritizované expozice reprodukcující stereotypy agresivní koloniální politiky Leopolda II. Belgického, který vládl v letech 1865–1909. Právě belgický případ je příkladem situace, kdy instituce muzea je součástí veřejné diskuse o problematických místech minulosti a využívá svých prostředků (výstavy, vzdělávání, webová prezentace apod.) k tomu, aby do této diskuse vstupovala.

Na první pohled možná úzce specializované téma etnologických muzeí přineslo v několika příspěvcích do konferenčních debat otázku sebe-reflexe etnologie jako vědy a etnologické sbírky jako jejího produktu, zvláště pak reflexe fungování etno-

logie v podmínkách totalitního státu, kdy svou odborností mnohdy zaštiťovala ideologické projekty, jak ukázal příspěvek Siminy Badici z Rumunského rolnického muzea. Pracovníci této instituce se pokusili na základě sbírky lidových textilií, která vznikla v období druhé světové války, vytvořit expozici, která vystavené textilie nepojímala jako doklad lidové kultury, ale jako výsledek dobově podmíněného výzkumu, včetně jeho ideologických a etických konotací. Příspěvek vyvolal otázku, zda je možné vystavovat sbírky etnologických a etnografických muzeí jinak než v potkolonialistické perspektivě?

Dalším významným tématem konference byla muzea spojená s událostmi, které jsou dosud živé a vzbuzují potřebu muzeologizace. Příkladem jsou dvě expozice související s útoky na World Trade Center 11. září 2001. První z nich je *9/11 Memorial and Museum*. Expozici vybudovanou na místě události, která kombinuje v názvu svoji roli památníku a muzea, kritizovala ve svém příspěvku Amy Sodaro za její patetičnost, jež nedává návštěvníkům prostor k reflexi kontextu, příčin a důsledků této události a je spíše dokladem politiky paměti sloužící k obhajobě americké zahraniční politiky. Druhým příkladem vzpomínání na tutéž událost je projekt výstavy (a posléze publikace) *Here is New York: A Democracy of Photographs*. V jednoduché bílé místnosti bylo vystaveno množství fotografií z běžné tiskárny. Šlo o profesionální

i amatérské snímky, jejichž kopie bylo možné zakoupit. Výtěžek z prodeje byl poskytnut charitativní organizaci věnující se dětem, které v důsledku útoků přišli o rodiče. Oproti 9/11 Memorial ukázal tento projekt nové možnosti „vystavování minulosti“, kdy jde o osobní zapojení veřejnosti, postoje návštěvníků a také o reflexi významu obrazů pro komunikaci o traumatické události.

Konference nejenže poukázala na aktuální témata spojená s muzejní praxí, ale také na význam pořádající instituce. Ostatně i samotná expozice židovských dějin v POLINu se stala předmětem debaty. Diskutovalo se o jejím provedení postaveném na rychle zastarávajících technologiích, o jejím konceptu a jeho vztahu k historickému průběhu polského národa. Co je potřeba, aby bylo možné vyprávět vedle sebe polské a židovské dějiny?

Na konferenci vystoupil za Ústav pro studium totalitních režimů Václav Sixta s příspěvkem věnovaným prezentacím minulosti ve virtuálních muzeích, Jakub Jareš se pak zúčastnil kurátorského workshopu „Curatorial dreaming“ vedeného Dr. Shelley Ruth Butler.

Uspořádáním konference, která bude jistě patřit k nejvýznamnějším evropským setkáním tohoto zaměření v letošním roce, dostalo muzeum POLIN charakteristice, kterou mu v úvodním slovu konference dal jeho současný ředitel Dariusz Sztola: public history institution.

Václav Sixta

Letní škola pro učitele: výuka ve veřejném prostoru

Jako již tradičně připravilo Oddělení vzdělávání Ústavu pro studium totalitních režimů ve spolupráci s Centrem současného umění DOX i letos poslední srpnový týden letní školy pro učitele. Tentokrát jako by se spleť chodby nezvykle organizovaných prostor Centra otiskly i do tématu letní školy: *Paměť, město, krajina – prostor ve výuce o minulosti*.

Během workshopů a přednášek jsme se vydávali do mnohovrstevnaté kulturní krajiny formované dějinami.

Pokud se v českém prostředí v posledních letech výrazně prosadila některá inovace vyučování dějepisu, je to zřejmě právě výuka ve (veřejném) prostoru. Letní školu zahájili Kamil Činátl a Čeněk Pýcha přednáškou o vztahu minulosti a prostoru, v níž

přiblížili hlavní soudobé přístupy při výzkumu tohoto tématu a jejich vztah ke vzdělávání. Ta byla jakýmsi odrazovým můstkem k náplni úvodního dopoledne, jež bylo vyhrazeno sdílení zkušeností s vyučováním ve městě nebo v krajině. Jednotlivé diskusní skupiny se pod vedením odborníků a lektorů věnovaly problémům jako hledání minulosti v kulturní krajině

(Terezie Vávrová z Antikomplexu), historické paměti na panelových sídlištích (Jan Pfeiffer z Panelaci.cz) nebo inovaci navštěvování památkových objektů (Hana Havlůjová z projektu Památky nás baví). O své zkušenosti s procházkami uprchlickou Prahou se podělila i Zuzana Schreiberová z Multikulturního centra Praha. Jaroslav Najbert pak s učiteli sdílel praktické zkušenosti s projektovou výukou a expedicemi spojujícími výuku v různých předmětech na pražském Gymnáziu Přírodní škola.

Zbytek dne již patřil workshopům, kdy si pedagogové a pedagožky mohli vyzkoušet některé situace, v nichž se běh dějin v prostoru okolo nás využívá k naplnění různých vzdělávacích cílů. Kamil Činátl ve svém workshopu odhaloval s účastníky česká místa paměti a jejich proměny. Čeněk Pýcha a Karina Hoření pracovali s posluchači na typologii míst vhodných pro vzdělávání, které je možné najít takřka v každém městě a které lze využít pro výuku (hřbitov, socha rudarmějce, budova školy). Michaela Veselá a Jaroslav Najbert otestovali zahraniční digitální aplikace, jež interagují s prostorem a vytvářejí vzdělávací situace. Michal Kurz z FF UK s Václavem Sixtou připravili workshop zaměřený na českou poválečnou architekturu. Velké architektonické projekty promýšleli kromě jiného jako materiál vhodný pro výuku toho, jak se v dějinách proměňovaly představy o budoucnosti. Dva workshopy byly věnovány sídlištím – Jaroslav Pinkas zkoumal proměny obrazů sídliště ve filmu, již zmiňovaný výtvarník Jan Pfeiffer nechal účastníky vyrobit vlajku pro sídliště. Jiří Raiterman z DOXu

V Lapidáriu Národního muzea

Foto: autor

vysvětloval, jak může architektura sloužit k manipulaci návštěvníků, čehož je výstavní prostor DOXu ideálním příkladem. Večer se pak letní škola otevřela veřejnosti. Pozvaní odborníci diskutovali společně s návštěvníky o tom, proč dnes tak rádi a s takovou vervou debatujeme o architektonických realizacích z období minulého režimu a co to vypovídá o naší současné paměti (viz následující text).

Druhý den letní školy začal workshopy přímo v městském prostoru Holešovic, kde bylo možné vyzkoušet některé z konceptů navržených první den. Účastníci sledovali osudy soch z pomníků a památníků v Lapidáriu Národního muzea, vydali se po stopách německé enklávy v pražských Holešovicích, navštívili vznikající Památník Šoa na Nádraží Bubny nebo v pražském metru od-

halovali různé historické vrstvy, které každodenně míváme. Všechny workshopy se zaměřily na práci s historickými prameny, artefakty nebo vzpomínkami pamětníků přímo ve veřejném prostoru. Přestože se téma vázala k Praze, věříme, že učitelé si z workshopů odnesli nápady, které mohou v praxi použít kdekoliv.

Závěr letní školy obstaral dokumentarista Pavel Štingl, který vyprávěl o tom, jakým způsobem v prostoru okolo sebe hledá příběhy. Jeho příspěvek patřil společně s kurátorskou prohlídkou vznikající výstavy fotografií z Íránu (*Před očima*) k nejlépe hodnoceným bodům programu. Věříme, že si každý z přibližně šedesáti účastníků letní školy odnesl příjemný zážitek a podněty, které vyzkouší ve své výuce. Nebo o nich bude alespoň dále přemýšlet.

Čeněk Pýcha

Architektura paměti? Socialistická výstavba a vzpomínání

Součástí letní školy Oddělení vzdělávání Ústavu pro studium totalitních režimů je každoročně i večerní program pro veřejnost. Letošní debata v Centru současného umění DOX

uspořádaná poslední srpnový den nesla název *Architektura paměti? Socialistická výstavba a vzpomínání*. Večer tak navazoval na téma letní školy „Paměť, město, krajina – pro-

stor ve výuce o minulosti“ a kromě jejích účastníků přišlo bezmála dvě stě návštěvníků z řad veřejnosti. I jejich zájem ukazuje, o jak živou látku se jedná.

Hlavním diskusním tématem večera nebyla hodnota architektury vzniklé v období socialismu v Československu nebo historický kontext její výstavby, ale otázka, proč její současný stav probouzí tak vypjaté debaty, jak o tom svědčí kauzy spojené s konkrétními stavbami.

Pozvání přijal Petr Klíma, architekt a teoretik architektury, který upozorňoval především na kvalitu mnohých realizací a varoval před jejich ničením. V tom našel společnou řeč s ředitelem Ústavu dějin umění Filozofické fakulty Univerzity Karlovy Richardem Biegelem, který také jako zástupce Klubu za starou Prahu mluvil o tom, že architektura ze sedmdesátých a osmdesátých let není v mnoha případech chráněna a že její hodnota není širší veřejnos-

tí rozpoznána. Oba proto vyzývali k rozšíření diskuse o architektuře i mimo „sociální bublinu“ znalců a zájemců o moderní architekturu.

Jiný pohled reprezentovala socioložka Barbora Vacková z Fakulty sociálních studií Masarykovy univerzity, která mluvila o tom, jak do debaty o architektuře z tohoto období pronikají osobní sentimenty jejich uživatelů. Otevřela téma panelových sídlišť, u kterých je otázka osobních vazeb jejich rezidentů ještě patrnější. Právě tento příklad nastolil otázku, zda a jak chránit i architekturu, která představuje standard tehdejší výstavby. S Richardem Biegelem se shodli na tom, že je vlastně chyba, když je status památkové ochrany poslední možností záchrany některých budov. Společnost by podle nich

měla být zodpovědnější v nakládání s veřejným prostorem a třeba hledat nové využití u budov, které již neslouží svému účelu.

Ústav pro studium totalitních režimů zastupoval Čeněk Pýcha, lektor Oddělení vzdělávání, který připomínal spíš paměťovou vrstvu architektury. Podle něj není v tuto chvíli řešením demolovat nekvalitní stavby, protože takový akt je zásahem do historie města, stejně jako demolice, které předcházely výstavbě obchodních center například ve Znojmu nebo v Jihlavě. Stavby vzniklé v období socialismu jsou určitou výpovědí o této době i v současných městech a tuto paměťovou vrstvu bychom se neměli snažit ze současných měst úplně vymazat.

Karina Hoření

Zpráva z konference *Význam, myšlení a učení v dějepise*

Ve středofinském městě Jyväskylä se ve dnech 7.–8. června 2017 sešla různorodá skupina učitelů a výzkumníků, aby společně strávili dva konferenční dny nad dějepisem. Pohyb na pomezí výzkumu a praxe historického vzdělávání může být pro pořádání konference ošemetný. Dosáhnout souladu mezi očekáváními účastníků a schopností pořadatelů je naplnit a přitom udržet pohromadě často nepřilíživou komunitu praktiků, výzkumníků a badatelů aplikovaného výzkumu není samozřejmé. Ač bylo zaměření finské konference široké, šikovná organizace obou dnů s bohatým programem zajistila soustředěnou diskuse ve skupinách.

Finské školství je již nejméně dvacet let vzorem pro ostatní země. Dlouhodobé výtečné výsledky srovnávacích testů měřících dosažené dovednosti, zejména pak nejznámějšího srovnávacího průzkumu PISA, budí zájem každého, kdo se okolo vzdělávání pohybuje. Téma finského školství a srovnávání postupů zde obvyklých prostupovalo formálně i neformálně celou konferencí. Hlavní pořadatelskou a hostitelskou institucí

totiž byla Vysoká škola v Jyväskylä, respektive její tři katedry: katedra pedagogiky, katedra historie a didaktiky a ústav pro přípravu učitelů. Univerzita, původně gymnázium, se v přípravě finských učitelů může chlubit nejdelší tradicí v rámci Finska. Kombinace místa, zajímavých přednášek a spolupracujících výzkumníků zapůsobila přitažlivě na velké množství účastníků, zástupců nejrůznějších disciplín, od pedagogiky a psychologie přes historiografii až po výzkum propojující vizuální teorii a didaktiku dějepisu. Silný důraz na sdílení znalostí byl dán dvěma hlavními mluvčími, Bobem Bainem a Mattim Rautiainenem, u nichž se dlouholeté zkušenosti z terénu snoubí s teoretickou vyzrálostí a vlivnou publikační aktivitou.

Program zahájila přednáška vedoucího katedry pedagogiky Mattiho Rautiaina o finském vzdělávacím systému. Jeho vysvětlení základních principů a problémů finského školství rezonovalo u zahraničních účastníků po celou konferenci a vracelo se v mnoha následných dotazech a diskusích. K finskému systému

vzdělávání lze uvést tři zajímavosti se silnou vypovídací hodnotou: Ve Finsku neexistuje obdoba České školní inspekce a o kvalitě se tak nestará žádná centrální instituce. O tu dbají zejména ředitelé škol, kteří poskytují učitelům výjimečnou autonomii pro vlastní práci. A do třetice: být učitelem je ve Finsku velmi prestižní. O studium je mezi absolventy středních škol velký zájem a panuje zde velká konkurence.

Celá konference byla rozdělena do dvou sekcí, které se střetávaly pouze občasné, a hlavně neformálně. Ve finštině probíhal program zaměřený na inovace výuky, zpracování historických témat s ohledem na jejich využitelnost v praxi, tato sekce zahrnovala i řadu praktických workshopů, v nichž se pracovalo s konkrétními náměty. Vzhledem k jazykové bariéře však mohu poskytnout pouze zprostředkované informace – program nebyl tlumočen, byl tedy určen pouze domácímu publiku, zejména učitelům, případně vzdělavatelům učitelů a studentům. Svým formátem se tato sekce blížila letní škole ÚSTR, o které referuje v tomto čísle *Paměti*

a dějin Čeněk Pýcha. Druhá sekce, v anglické jazyce, probíhala paralelně ve dvou „proudech“. Do té jsme s Karinou Hoření připravili workshop s online vzdělávací pomůckou Socialism Realised a také jsme zde přednesli příspěvek o vývoji a testování elektronického prostředí pro práci s historickými prameny Historylab.

Nejvýraznější skupinou přispěvatelů byla čtveřice výzkumníků z jihoanglické University of Sussex, progresivní britské školy věnující se didaktickému výzkumu a též dalšímu vzdělávání pedagogů. Simon Thompson představil, jakým způsobem přistupují na sussexské katedře pedagogiky k historické interpretaci a jaké jí dávají místo ve vzdělávání na základních a středních školách, Richard McFahn s Marcem Scrubym poskytli vhled do toho, jak velký důraz kladou při přípravě učitelů na historické interpretace. Doktorand tamní univerzity a dlouhodobý lektor vzdělávání o holocaustu Tom Howard pak v dalším bloku provedl

svým výzkumem vizuální kultury ve škole. Pokusil se zachytit současnou praxi práce s vizuálním materiálem ve výuce dějepisu a nabídl výhled pro strategii, která považuje vizuální prameny za plodný zdroj vhodný k systematické práci ve třídě. Jeho pojetí kritické vizuální gramotnosti se ukázalo být v dobrém souladu s projektem Historylab, který poslední dva roky rozvíjí Oddělení vzdělávání ÚSTR společně s řadou partnerů (ÚSD, PedF UK, MFF UK, FEL ČVUT a Židovské muzeum Praha).

Mírným zklamáním bylo vystoupení klasika oboru didaktiky dějepisu Boba Baina z University of Michigan. Jeho hlavní teze, tedy důraz na těžko přeložitelné „scaling“ (zhruba pohyb na různých úrovních obecnosti v dějinách, tedy například mezi konkrétním jednáním historických aktérů a národními či světovými dějinami), byla podložena výstižnými příklady a množstvím postřehů z praxe. Z hlediska teoretického však šlo o návrat k velkému vyprávění svého druhu,

respektive o posílení role učitele na úkor vlastní tvořivé práce studentů. Zdálo se však, že vynikající řečnické schopnosti tento problém dokázaly zahladit a vstřícnost a angažovanost profesora Baina projevované v průběhu celé konference se nakonec ukázaly jako přírodnější než slabší myšlenkové základy jeho přednášky.

K plodné atmosféře konference přispěl rozumný počet asi 75 účastníků včetně přispívajících. Dalším prvkem, který zvýšil kvalitu jednání, byl poměrně velký prostor věnovaný diskusi. Každý předsedající omezených panelů (tři, maximálně čtyři vystupující) byl výborně připraven, se svou vlastní otázkou a komentářem, kterým panelem provázel. Přítomné, v mnoha případech všeobecně uznávané odborné autority byly aktivní v polemikách a podílely se tak na kritickém, avšak slušném a zvědavém tónu jednání. Lze si jen přát, aby se podobně koncipované akce dařilo pořádat i v České republice.

Vojtěch Ripka

Výstava TGM Mýty a skutečnost v Lánech

Ještě než vypukne vlna akcí v rámci příštího, „osmičkového roku“, hned dvě výstavy v současnosti připomínají osmdesáté výročí úmrtí prvního československého prezidenta Tomáše Garrigua Masaryka (7. 3. 1850 – 14. 9. 1937). Jedna z nich – *Fenomén Masaryk* – je naistalována v Nové budově Národního muzea do 31. 1. 2018. Druhou, komornější výstavu, pořádá Muzeum T. G. Masaryka v Lánech a podílí se na ní i Ústav pro studium totalitních režimů. Cílem kurátorek bylo poukázat na proměny obrazu T. G. Masaryka. Věnuje se třeba kampani dobového tisku proti Masarykovi v období tzv. hilsneriády, nalezneme zde ale i informace o tom, jak se s Masarykovým odkazem nakládalo za protektorátu nebo jak se s touto výraznou postavou vyrovnávali představitelé komunistické strany. Nechybí ani závěrečná tečka upozorňující

na to, že diskuse o prvním československém prezidentovi je stále živá. Dobové fotografie, ukázky z článků a dalších pramenů doprovázejí současné komentáře. Obzvláště atraktivní část výstavy je ta věnovaná médiím: nabízí tehdejší rozhlasové materiály nebo nepříliš známé filmy, jež zachycují poslední měsíce života TGM.

Oddělení vzdělávání ÚSTR se podílí na doprovodném vzdělávacím programu. Návštěvníci výstavy si tak mohou vyzkoušet aplikaci pro práci s historickými prameny Historylab. Na programu je i seminář pro učitele, počítá se také s návštěvami školních tříd.

Vernisáž za účasti ředitele ÚSTR Zdeňka Hazdry proběhla 9. září, výstava, která doplňuje stálou expozici Muzea T. G. Masaryka v Lánech, potrvá do 31. ledna 2018.

Čeněk Pýcha

Mezinárodní konference v Tartu ke stému výročí ruské revoluce

4.–6. června 2017
University of Tartu, Estonia

V roce, kdy si připomínáme 100. výročí ruské únorové a zejména říjnové revoluce v roce 1917, se přirozeně naskýtá příležitost, aby historická věda zhodnotila dosavadní výsledky výzkumu jak revoluce samotné, tak událostí, které ve 20. století inspirovala. Letošní program vědeckých setkání tak vyvrcholil v listopadu velkou konferencí Asociace slovanských, východoevropských a euroasijských studií (ASEEES) v Chicagu, která bude věnována ruské revoluci a jejímu odkazu. Také v České republice se v tomto roce uskuteční několik mezinárodních vědeckých setkání. Mezi ně bude patřit i listopadová konference organizovaná Ústavem pro studium totalitních režimů u příležitosti výročí založení bolševické Čeky, která se bude věnovat státně bezpečnostním aparátům socialistických zemí. Ve stejném měsíci se také na pražské Filozofické fakultě bude konat mezinárodní konference *Beyond Revolution in Russia. Narratives – Spaces – Concepts. A 100 Years since the Event*, na které mimo jiné svou účast přislíbil i známý slovinško-italský historik Jože Pirjevec.

Jednou z četných akcí na toto téma byla i druhá výroční konference ruských a východoevropských studií, která proběhla 4.–6. června letošního roku v estonském Tartu. Konference pořádaná minulý rok poprvé má ambici stát se pravidelným každoročním setkáváním odborníků různých společenskovědných disciplín. Letošní téma bylo *Ruská revoluce a její dědictví. Posouzení po sto letech*.

Za povšimnutí stojí nejen obsah přednesených příspěvků, ale také pozadí této akce. Setkání se konalo na půdě tartuské univerzity. Tradice této nejproslulejší vzdělávací a výzkumné instituce v Estonsku sahá do 17. století. Univerzita, kde až do po-

čátku 20. století vládl německý jazyk, daleko přesahovala svým významem Pobaltí a podílela se na vědeckém životě jak německojazyčného světa, tak carského Ruska a po druhé světové válce i Sovětského svazu. V té době ji například proslavila skupina sémiotiků v čele s Jurijem Lotmanem, která vešla v obecné povědomí jako tzv. tartuská škola. Opět samostatné Estonsko si od 90. let uvědomovalo, že svou světoznámou univerzitu musí co nejvíce otevírat světu a využít své devízy jakéhosi prostředníka mezi Východem a Západem. I podle vnějšího vzhledu estonský stát na své univerzitě evidentně nešetří. Vedle rekonstrukce empírových budov zde vsadili na mezinárodní studijní programy v angličtině, přitáhli ze světa zpět své akademiky, kteří disponují úctyhodnými vědeckými biografiemi ze západní Evropy a USA, a vytvořili taktéž podmínky, aby na profesorské pozice získali mezinárodně respektované osobnosti z Ruska i ze Západu. Jednou z priorit tartuské univerzity je tak výzkum v oblasti vztahů mezi Ruskem a Evropou, mezinárodní politiky, regionálního rozvoje, strategických studií, sociologických a antropologických výzkumů v Rusku a v postsovětském prostoru a v neposlední řadě také studium dějin sovětské epochy i studené války. Na multidisciplinárním základě se tu několik pracovišť, mezi nimi i historický ústav, podílí na činnosti Centra pro studia vztahů mezi EU a Ruskem (CEURUS), které vede ruský politolog a historik Vjačeslav Morozov. Práce tohoto centra mimo jiné ukazuje, jak malá země, životně závislá na podobě vztahů mezi ruským sousedem a Evropskou unií, přistupuje k vzájemným problémům a jejich objasnění a k možným způsobům řešení: na základě strážlivé vědecké analýzy a mezinárodní odborné debaty, nikoli hysterických, informativně bezcenných výlevů, kterých jsme bohužel

svědky nejen v našem prostředí, a to i u osob zaštiťujících se svou akademickou autoritou.

Loňská i letošní tartuská konference, které mají založit novou tradici těchto setkání, se uskutečnily díky evropskému projektu HORIZON 2020, na kterém Univerzita v Tartu prostřednictvím svého centra CEURUS participuje společně s uppsalskou univerzitou a s University of Kent v Canterbury. Zisk tohoto prestižního grantu v nesmírně náročné konkurenci svědčí o ambicích i úrovni této estonské univerzity. Díky značným prostředkům tak mohla i letošní konference proběhnout ve velkorysém stylu, na který v českých podmínkách nejsme v oblasti humanitních věd bohužel zvyklí. Na programu tak participovalo 182 účastníků z Evropy, Ruska i zámoří, mezi nimi i věhlasné osobnosti, jako profesor michiganské univerzity, historik Ronald Grigor Suny a profesor Harvardovy univerzity Mark Kramer, kterého ostatně budeme moci přivítat i na naší konferenci na podzim v Praze. Seznam účastníků nicméně vykazoval jisté geografické vychýlení, když kromě zástupců Ruska, USA, Velké Británie a Německa většina pocházela z postsovětských zemí, zejména pak z Pobaltí, a ze sousedního Finska, Švédska a Polska. Pro vysoký počet referujících byla zasedání rozdělena do sekcí, přičemž druhý den konference byl rozčleněn do bloků, během nichž probíhalo najednou sedm panelů.

Konferenci uvedl svou přednáškou jako „key note speaker“ profesor Suny, který je autorem mnoha monografií o dějinách SSSR a jehož užší specializací je kavkazský region v sovětském období. Hlavním motivem jeho přednášky byla ambivalence SSSR a odtud i komunistického hnutí v poměru mezi nacionální a sociální otázkou. R. Suny poukázal na to, že SSSR sice byl inkarnací Ruska, ale

zároveň také, především pak v jeho počáteční fázi, vystupovali bolševici zásadně proti velkoruskému nacionalismu. K paradoxům sovětského vývoje také patřila skutečnost, že na jedné straně, zvláště v období stalinismu, docházelo k plošným represím celých etnických a nacionálních skupin, na straně druhé lze SSSR považovat za „kolébku národů“, jelikož právě v sovětské epoše došlo k rozvoji i završení řady menších národotvorných procesů. Kromě středoasijských etnik jmenoval například i Gruzíny, Bělorusy nebo Ukrajince. I když profesor Suny podotkl, že baltské národy představovaly kvůli své meziválečné samostatnosti zvláštní případ, zněly v tomto prostředí jeho teze provokativně.

Nonverbální kritické projevy v publiku a posléze i v diskusi však Suny vyvolal, když za pozitivní historickou roli SSSR označil jeho zásadní příspěvek k vítězství nad fašismem. Není nutno připomínat, že pro baltské země toto vítězství znamenalo znovunastolení sovětského režimu a ztrátu nadějí na obnovu vlastní samostatnosti. Dále přednášející vyjádřil názor, i když byl SSSR ideologickým státem hlásícím se k socialismu, neměl ve skutečnosti jeho režim se socialismem nic společného. Podle něj totiž socialismus nelze oddělit od demokracie, kterou Sověti nahradili despotickým režimem. Svou přednášku pak americký historik uzavřel úvahou, že současný znepokojivý vývoj v USA i v jiných liberálních demokraciích naopak ukazuje, že ani demokracie není možná bez socialismu.

Tato myšlenka pak byla ústředním tématem plenárního kulatého stolu, který byl na společném programu druhý den konference. Diskuse se účastnili anglický historik, profesor kentské univerzity v Canterbury Richard Sakwa, profesor Harvardovy univerzity Mark Kramer, estonský politolog a profesor hostitelské univerzity Lauri Mälksoo a Madina Tlostanovová, působící na univerzitě v Linköpingu, která se sama představila jako „post-koloniální myslitel-

ka“. Na rozdíl od Sunyho přednášky, věnované především historickému kontextu, byla předmětem debaty současná situace v Rusku a v dalších postsovětských a postkomunistických zemích a otázky mezinárodních vztahů. Zatímco profesorka Tlostanovová se vydávala na pole málo srozumitelné intelektuální ekvilibristiky, z níž vyplýval zejména její vášnivě nepřátelský postoj vůči Vladimiru Putinovi, pohybovali se ostatní diskutující v mezích věcné politické analýzy. Nejvíce zájmu patrně vyvolal profesor Sakwa, který je v britském prostředí známým kritikem politiky EU a USA vůči Rusku a naposledy upoutal pozornost svou knihou o ukrajinské krizi, jejíž příčinu vidí především v ofenzivní politice Západu (*Frontline Ukraine. Crisis in the Borderlands*. I. B. Tauris, London – New York 2015). Profesori Mälksoo a Kramer se na rozdíl od svého britského kolegy vyslovovali zdrženlivěji. M. Kramer nicméně vyjádřil souhlas s tím, že počátek tzv. nové studené války leží v politice Clintonovy administrativy směřující k rozšiřování NATO na východ.

V množství paralelně probíhajících panelů, které vyplňovaly zbývající část programu, se většina vystupujících orientovala na současnou situaci či vývoj v posledních letech. Mezi historickými tématy zaujímaly nemalý prostor příspěvky o sovětských a postsovětských hranicích, tedy neruských územích bývalého SSSR. Mezi dalšími zazněl například referát finské historičky Iry Jänis-Iso kangas srovnávající protialkoholní kampaně v meziválečném Finsku a v SSSR nebo prezentace Andreje Znamenského z memphské univerzity, který vyzdvihl religiozní prvky v ideologii a praxi bolševického režimu. Znamenskyj se také vymezil vůči tezi přednášky R. Sunyho, že SSSR ve skutečnosti nebyl socialistickým státem. Podle tohoto amerického historika ruského původu naopak bolševismus ztělesňoval nejradikálnější verzi socialismu. Ani umírněným proudům socialismu totiž podle Znamenského rozhodně nebyly cizí

modernistická utopie a technokratický styl řízení včetně sociálního inženýrství a ekonomického plánování. Tento rámeček tak v zásadě ve své době sdílely i demokratické režimy, mimo jiné např. i švédská sociální demokracie.

Stojí za to zmínit také vystoupení japonského historika Takehira Okabeho, který hovořil o pokusech budovat alternativní finskou státnost a národní identitu v sovětské Karélii. Pozoruhodný byl také příspěvek Ivana Sablina z Vysoké školy ekonomické v Petrohradě. Tento mladý ruský historik poukázal na živelný charakter ustavování sovětských federálních jednotek na Dálném východě, které vznikaly na základě iniciativy místních, často si konkurujících revolučních autorit. V diskusi pak uvedl, že před revolucí federativní uspořádání dlouhodobě patřilo spíše do ideologické výbavy anarchistů, zatímco bolševici o něm zprvu neuvažovali. Nakonec se však prosadilo přes původní nedůvěru V. I. Lenina, který počítal pouze s organizací na bázi sovětů. Avšak podobně jako sověty, hrály i federální jednotky z mocenského hlediska v centralizovaném, stranou řízeném státě zcela podružnou úlohu. Nezanedbatelný vliv ovšem měly na rozvoj lokálních, regionálních a etnických identit.

Autor této zprávy vystoupil v panelu věnovaném srovnání percepce a historické interpretace říjnové revoluce v různých prostředích východní Evropy, přičemž vedle Československa do svého příspěvku zahrnul i Jugoslávii. Polskou zkušenost s bolševismem a komunismem zhodnotil organizátor panelu Kacper Dziekan z Evropského centra Solidarity v Gdaňsku, Ilvija Bruge z Lotyšského institutu mezinárodních vztahů promluvila o dědictví sovětské epochy v Lotyšsku a francouzský politolog Michael Lambert se zabýval Zakavkazskem. Všechny příspěvky se více méně dotkly problému ambivalence internacionalismu a nacionalismu a pochopitelně také s tím související otázky vztahu mezi zmíněnými zeměmi a Moskvou.

Část programu se konala v prostorách Estonského národního muzea. Po ukončení plenárního zasedání byla pro účastníky konference připravena komentovaná prohlídka. Muzejní budova i expozice jsou ztělesněním sebevědomí a úspěchu současného Estonska i jeho vyrovnávání se se sovětskou minulostí. Muzeum totiž vyrostlo na okraji Tartu na místě bývalé sovětské letecké základny, kvůli níž ostatně bylo toto univerzitní město v sovětské éře prohlášeno za uzavřenou zónu, kam byl zapovězen přístup cizincům. Originální a ambiciózně řešená budova kopíruje svým půdorysem jednu z ranvejí, odkud vzlétaly bombardéry schopné nést jaderné zbraně. Expozice neobyčejně invenčně kombinuje tradiční exponáty s interaktivními prvky. Vycházejíc z pojetí někdejšího estonského národního muzea, založeného na počátku 20. století, mapuje především každodennost života na území Estonska od pravěku po jedenadvacáté století. Přes etnografické zaměření sbírek návštěvníka poněkud překvapí skutečnost, že ani v části věnované 20. století prakticky nejsou komentovány politické dějiny. Počátek století v carském Rusku je kromě zmínek o estonském národním hnutí představen expozicí o životě průmyslového dělnictva a o kultuře dělnického hnutí. Sovětskou éru připomíná dokumentace o životním stylu, nedostatku spotřebního zboží, výstavbě panelových sídlišť či o prožívání dětství, k němuž např. patřily mateřské školky nebo pionýrská organizace. Expozice také názorně připomíná někdejší existenci hraničního pásma, které pro běžné občany prakticky uzavíralo většinu baltského pobřeží.

Estonské národní muzeum získalo svou samostatnou budovu po sedmdesáti letech. Jeho někdejší sídlo v nedalekém zámku bylo zničeno v bojích v roce 1944. Sbírký, které se téměř zázrakem podařilo včas evakuovat, se za sovětského režimu tísnily v provizorních budovách v Tartu. Od devadesátých let se estonský stát

Estonské národní muzeum

Foto: Wikimedia Commons, CC BY-SA 4.0

zasazoval o znovuvybudování muzea. Po vstupu do EU se prostředky pokoušel získat z evropských fondů. Žádost o dotaci však byla odmítnuta s tím, že muzeum se bude nacházet v málo lidnaté části země a nebude dostatečně využíváno. Pro Estonsko však bylo nemyšlitelné, aby toto muzeum nesídlilo v tradičním univerzitním centru země, a proto nakonec výstavbu v hodnotě 75 milionů eur realizovalo ze svého rozpočtu. Obavy Bruselu se nenaplnily, protože

muzeum od října 2016, kdy bylo otevřeno, přivítalo již 200 tisíc návštěvníků, což představuje téměř jednu šestinu estonské populace. Muzeum evidentně plní nejen funkci výstavní instituce, ale je také přední institucí badatelskou, zvláště pokud jde o etnologii a antropologii. Mimo jiné spravuje významnou národopisnou sbírku mapující život ugrofinských národů severního Ruska a Sibiře, která je součástí stálé výstavy.

Ondřej Vojtěchovský